

11.04.2025

*“Müasir incəsənət məkanında süni intellekt: problemlər və perspektivlər” Beynəlxalq elmi-nəzəri konfrans
‘Artificial Intelligence In The Space Of Contemporary Art: Problems And Prospects’ International Scientific and
Theoretical Conference*

*«Искусственный интеллект в пространстве современного искусства: проблемы и перспективы»
Международная научно-теоретическая конференция*

UOT 347.77

DOI: 10.25045/ASUCAAI.2025.62

PATENT HÜQUQU OBYEKTŁƏRİNİN YARADILMASINDA SÜNİ İNTELLEKTİN TƏTBİQİ: MÖVCUD VƏZİYYƏTİ VƏ PERSPEKTİVLƏRİ

Natig Mürsəlov Rəşid oğlu

Baş müəllim

Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti

Bakı, Azərbaycan,

natig.mursalov@admiu.edu.az

Xülasə

Məqalədə əqli mülkiyyət sisteminə daxil olan patent hüququ obyektləri və süni intellekt problemləri təhlilə cəlb olunur. İnsanın intellektual fəaliyyətinin nəticəsi olaraq meydana çıxan yaradıcılıq məhsullarının – müəyyən bir ixtira və ya yeniliyi təmsil edən ideya, cihaz və metodların patent şərtləri və ictimai istifadəsi məsələləri analiz edilir. Patent hüququnun obyektlərinin konkret problemin (məsələnin) yeni, konstruktiv və ya bədii-konstruktiv həllini özündə əks etdirməsi və qeyri-maddi (ideal) xarakterli nemət kimi öyrənilir. Patent hüququ obyektlərinin əsas dəyərinin həmin qeyri-maddi həllin məzmununda ifadə olunması və patent hüququnun mühafizə predmetini təşkil edərək qorunması xüsusiyyətləri şərh olunur. Tədqiqat işində, həmçinin, süni intellekt və patent hüququ arasındakı əlaqələr, habelə, süni intellektin yaratdığı ixtiraların patentləşdirilməsinin müxtəlif hüquqi və etik məsələləri araşdırılır.

Natig Mursalov

Application of Artificial Intelligence in The Creation of Patent Objects:

Current State and Prospects

Abstract

The article analyzes the objects of patent law and the problems of artificial intelligence included in the intellectual property system. The issues of patent conditions and public use of creative products that emerge as a result of human intellectual activity - ideas, devices, and methods that represent a certain invention or innovation - are analyzed. The objects of patent law are studied as reflecting a new, constructive or artistic-constructive solution to a specific problem (issue) and as a blessing of an intangible (ideal) nature. The main value of patent law objects is expressed in the content of that intangible solution and the features of protection by constituting the subject of patent law are commented on. The research also examines the relationship between artificial intelligence and patent law, as well as various legal and ethical issues surrounding the patenting of inventions created by artificial intelligence.

Натик Мюрсалов

Применение искусственного интеллекта при создании объектов патентного

права: современная ситуация и перспективы

Аннотация

В статье анализируются объекты патентного права и проблемы искусственного интеллекта, входящие в систему интеллектуальной собственности. Анализируются вопросы патентных условий и публичного использования творческих продуктов, возникающих в результате интеллектуальной деятельности человека, – идей, устройств, методов, представляющих собой определенное изобретение или нововведение. Объекты патентного права изучаются как отражающие новое, конструктивное или художественно-конструктивное решение определенной проблемы (вопроса) и как благо нематериального (идеального) характера. Разъясняется выражение основной ценности объектов патентного права в содержании этого нематериального решения и особенности его охраны путем составления предмета патентного права. В исследовании также рассматривается взаимосвязь между искусственным интеллектом и патентным правом, а также различные правовые и этические вопросы, связанные с патентованием изобретений, созданных с помощью искусственного интеллекта.

Açar sözlər: İntellektual yaradıcılıq, əqli mülkiyyət, ixtira, rəsmi qeydiyyat, patent qabiliyyəti, hüquqi tənzimlənmə

Keywords: Scientific Creativity, Intellectual Property, Invention, Official Registration, Patentability, Legal Regulation.

Ключевые слова: Научное творчество, интеллектуальная собственность, изобретение, официальная регистрация, патентоспособность, правовое регулирование.

Süni intellekt texnologiyaları son illərdə müxtəlif sahələrdə ciddi dəyişikliklərə səbəb olub, xüsusilə, elmi, texnoloji və hüquqi sahələrdə geniş imkanlar yaratmışdır. Patent hüququ yenilikləri və ixtiraları qorumaq məqsədilə hüquqi müstəvidə yeni texnologiyalar və ideyaların qeydiyyatını təmin edir. Bu hüquq institutu insanın intellektual fəaliyyətinin nəticəsi olan yaradıcılıq məhsullarının (sənaye mülkiyyəti), və yeniliyi təmsil edən ideya, cihaz və metodların yaradılması, ictimai istifadəsi, habelə, mühafizəsi məsələlərini tənzimləyən normaları özündə birləşdirir. Süni intellektin patent hüququ obyektlərinin yaradılması sahəsində istifadəsi, həm hüquqi, həm də texnoloji baxımdan yeni suallar və imkanlar ortaya qoymuşdur. Bu məqalədə əsas məqsəd süni intellektin patent hüququ obyektlərinin yaradılmasında necə istifadə edildiyi, mövcud vəziyyəti və perspektivlərini araşdırmaqdır.

Aydın məsələdir ki, yeni bir texnologiya və ya proses kimi tanınan və hüquqi mülkiyyət kimi qorunana patent hüququnun obyektləri – ixtiralar, faydalı modellər və sənaye nümunələri hər hansı bir sahədə konkret problemin yeni konstruktiv həllini özündə əks etdirir. İnsan zəhnini və intellektual əməyinin məhsulu olduğuna görə, belə həll variantları qeyri-maddi xarakter daşıyan nemət hesab olunur. “Patent hüququ obyektlərinin əsas dəyəri də, həmin qeyri-maddi həllin məzmununda öz əksini tapır və patent hüququnun mühafizə predmetini təşkil edir” [Allahverdiyev, S., 2009].

Bir məqama diqqət yetirmək lazımdır ki, iddiaçı tərəfindən təklif olunan hər hansı bir həll istisnasız olaraq patent hüququnun obyekti sayıla bilməz. Bunun üçün, mütləqdir ki, təklif olunan həll patentə layiq olmaq, yəni patent qabiliyyəti şərtlərinə tam cavab versin. Hazırda patent hüququ obyektlərinin yaradılmasında süni intellektin tətbiqi müasir texnologiyaların sənaye sahəsində böyük

irəliləyişlərə səbəb olduğunu göstərir. Süni intellekt – insan zəkasını təqlid edən və öyrənmə, məntiqi düşünmə, problemləri həll etmə və qərar vermə kimi funksiyaları yerinə yetirən kompüter sistemləridir. O, müxtəlif sahələrdə tətbiq olunur və dərin öyrənmə, maşın öyrənməsi və təbii dil emalı kimi texnologiyalardan istifadə edir.

İxtira – patent hüququ obyektlərindən biri və ən geniş yayılmış növüdür. Cəmiyyətin müasir elmi və iqtisadi həyatında onun rolu, əhəmiyyəti kifayət qədər mühüm aktualıq kəsb edir. Beynəlxalq miqyasda ixtiranın vacibliyini şərtləndirən amillər zamanın tələbinə uyğun artmaqdadır. Milli və dünya iqtisadiyyatında onun xüsusi payı və çəkisi durmadan artır. Təsadüfi deyildir ki, qlobal səviyyədə elmi-texniki fəaliyyət sahəsində dövlətlərarası əməkdaşlığın sürətlənməsi, inkişafı və bu sahədə baş verən innovativ dəyişikliklər ixtiraların həcmnin kəmiyyət etibarilə artmasına təsirsiz ötüşməmişdir.

Statistik məlumatlar göstərir ki, Azərbaycanda və xarici ölkələrdə və ixtiranı qorumaq və ondan istifadəni təşkil etmək məqsədilə patent almaq üçün səlahiyyətli dövlət orqanlarına hər il yüz minlərə iddia ərizəsi ilə müraciət daxil olur. İxtira hesab edilə bilən texniki həllər “ixtira obyektı” adlanır və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ixtira sayıla bilən obyektlərin siyahısı təqdim edir: “qurğu; üsul; maddə; mikroorqanizm ştammi; bitki və heyvan hüceyrələrinin kulturaları; əvvəllər məlum olan qurğunun, üsulun, maddənin, mikroorqanizmin ştamminin yeni təyinatla tətbiqi” [“Patent haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (1997)]. Beləliklə, iddiaçı tərəfindən təklif olunan həll təklifi yalnız yuxarıda qeyd olunan obyektlərdən biri olduğu halda ixtira kimi qeydiyyatla alınıb patent əldə edə bilər.

Süni intellektin tətbiqi, bu sahədəki yaradıcı prosesləri daha sürətli və effektiv hala gətirə bilər. Süni intellektin patent hüququ obyektlərinin yaradılmasında necə istifadə edildiyini başa düşmək üçün, əvvəlcə onun texnoloji xüsusiyyətlərinə və tətbiq sahələrinə diqqət yetirmək lazımdır. Müasir dövrdə süni intellekt ixtiraların yaradılması prosesində mühüm vasitəyə çevrilərək bu fəaliyyət sahəsinin inkişafını sürətləndirir və ixtiraların qorunması sahəsində yeniliklər gətirir. Süni intellektin inkişafı ixtiraların yaradılması prosesinə bir neçə əsas istiqamətdə təsir edir:

1. Yeni ixtiraların yaradılması – süni intellekt mühəndislik və elmi-texniki tədqiqatlarda ixtiraların yaradılmasını sürətləndirə bilər. Maşın öyrənmə alqoritmləri, böyük verilənlərə əsaslanaraq mövcud biliklərdən yeni innovativ ideyalar çıxarmaqda istifadə olunur. Məsələn, bir süni intellekt sistemi, əvvəlki patent məlumatlarını təhlil edərək yeni bir cihaz və ya metodla bağlı təkliflər verə bilər. Bu cür sistemlər, özəl və qeyri-adi həll yolları ilə ixtiraların yaradılmasına kömək edir. Süni intellekt artıq yeni materiallar, dərmanlar və texnologiyalar ixtira etmək üçün istifadə olunur. Məsələn, dərman hazırlanması: süni intellekt milyardlarla birləşməni analiz edərək potensial yeni dərman maddələrini təklif edə bilər.

2. Patent araşdırmaları və müraciətləri – süni intellektin digər bir tətbiqi, patent axtarışı və müraciətləri ilə bağlıdır. Süni intellekt alqoritmləri patent məlumatlarının daha effektiv şəkildə idarə olunmasına və təhlil edilməsinə kömək edir. Bu, patent ekspertlərinin müvafiq və daha öncə qeydiyyatla alınmış ixtiraları tapmasına kömək edir. Beləliklə, onların təkrarlanmasının qarşısı alınır və yeni ixtiralara patentin verilməsi təmin olunur. Süni intellekt, oxşar patentlərin tapılması və potensial hüquqi mübahisələrin qarşısını almaqda mühüm rol oynayır. Deməli, süni intellekt mövcud patent məlumatlarını analiz edərək yeni ixtiraların nə dərəcədə unikal olduğunu təyin edə bilər.

Patentlərin alınması üçün iddia sənədlərinin hazırlanması və təqdim edilməsi prosesini avtomatlaşdıraraq hüquqi xətalara azalda bilər.

Gələcək perspektivdə süni intellektin ixtira prosesində rolu getdikcə artacaqdır. Bu, yeni ixtiraların daha sürətli və effektiv edilməsinə kömək edəcəkdir. Həmçinin, hüquqi və etik problemlərin də ortaya çıxacağı labüddür. Süni intellektin ixtiraların yaradılmasında rolunu nəzərə alaraq, belə bir əsas hüquqi məsələ yaranır: **kim ixtiraçıdır?** Ənənəvi olaraq, ixtiraçı insan olaraq müəyyən edilirdi, lakin süni intellekt alqoritmlərinin innovativ ideyalar yaratdığı hallarda bu sual ortaya çıxır. Süni intellektin yaradılan ixtiranın müəllifi olaraq tanınması hüquqi cəhətdən problemlər yarada bilər. Axı hüquqi sistemlər, hələ də süni intellekti hüquqi şəxs kimi tanımır. Bu məsələnin həlli, patent hüququnun gələcək inkişafı üçün vacib olacaqdır.

Qanunvericilikdə patent hüququ obyektlərindən olan faydalı modelin legal anlayışı belə ifadə olunur: “faydalı model dedikdə, istehsal vasitələrinin və istehlak əşyalarının yaxud onların tərkib hissələrinin konstruktiv həlli başa düşülür” [“Patent haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (1997)]. Doğrudur, faydalı model Azərbaycan Respublikasının əqli mülkiyyət sistemi üçün yeni müstəqil obyekt kimi daxil olub. Ancaq uzun müddətdir ki, faydalı model beynəlxalq patent hüququna, o cümlədən, bir sıra xarici dövlətlərin (Almaniya, İtaliya, İspaniya, Böyük Britaniya, Finlandiya, Çin, Avstraliya, Yaponiya və s.) qanunvericiliyinə məlumdur [İmanov, K. (2018). Azərbaycanda əqli mülkiyyət hüquqlarının təminatının təkmilləşdirilməsi zərurəti]. Patent hüququ sahəsində beynəlxalq xarakterli “Paris Konvensiyası”nda da 1911-ci ildən etibarən faydalı model əqli mülkiyyətin mühafizə obyektlərindən biri kimi tanınır.

Beləliklə, beynəlxalq təcrübəni və qanunvericilik ənənələrini nəzərə alaraq 1997-ci ildən Azərbaycan Respublikasında patent hüququ faydalı modeli əqli mülkiyyətin müstəqil obyektini kimi hüquqi mühafizə ilə təmin edir.

Faydalı model və süni intellektin birləşməsi innovasiya sahəsində yeni imkanlar açır. Süni intellekt yeni faydalı modellərin yaradılmasını sürətləndirir, onların patentləşdirilməsini asanlaşdırır və istehsalat proseslərini optimallaşdırır.

Süni intellektin faydalı modelin yaradılması prosesinə təsiri aşağıdakı bir neçə əsas sahədə özünü göstərir:

- Yeni faydalı modellərin yaradılması – süni intellekt dizayn və texniki analiz apararaq daha effektiv və praktik yeniliklər yaratmağa kömək edir. Məsələn, avtomatik məhsul dizaynı: süni intellekt CAD proqramları ilə birlikdə işləyərək yeni mexanizmlər və qurğular dizayn edə bilər. Sənaye proseslərinin optimallaşdırılması: istehsalatda və avadanlıqlarda edilən kiçik dəyişikliklər məhsuldarlığı artırmağa kömək edə bilər.

- Patent axtarışı və hüquq mühafizəsi – süni intellekt geniş patent bazalarını analiz edərək yeni faydalı modelin mövcud texnologiyalara nə qədər oxşar olduğunu qiymətləndirə bilər. Bu, ixtiraçıların və şirkətlərin patent pozuntularının qarşısını almasına kömək edir. Süni intellekt, faydalı modellərə dair patent müraciətlərinin hazırlanmasında və sənədləşdirilməsində də istifadə edilə bilər. Tədqiqatçılar, patent müraciətini avtomatik olaraq hazırlaya bilən alqoritmlərlə daha az vaxt sərf edirlər. Belə sistemlər patentin texniki təfərrüatlarını təhlil edərək müraciət sənədini hazırlaya və mətnin hüquqi tələblərə uyğunluğunu yoxlaya bilər.

- İstehsalat və tətbiq sahəsində təsiri – faydalı modellər tez-tez istehsalat sektorunda tətbiq edilir. Süni intellekt: avtomatlaşdırılmış keyfiyyət nəzarəti apararaq faydalı modelin səmərəliliyini yoxlaya bilər, o cümlədən, istehsalat proseslərini analiz edərək texniki yeniliklərin tətbiqini daha səmərəli edə bilər.

Gələcəkdə süni intellektin faydalı modellərin yaradılması və tətbiqində daha çox rol oynayacağı gözlənilir. Bunun, həm yeni texnologiyaların daha tez bazara çıxmasını təmin edəcəyi, həm də ixtiraçıların innovativ həllər üzərində daha effektiv işləməsinə kömək göstərəcəyi şübhəsizdir. Həmçinin, süni intellekt patentləşdirilən texnologiyaların növünü də dəyişdirə bilər. Perspektivdə süni intellektdən istifadə edən patentlər, ənənəvi patentlərdən daha kompleks və dinamik ola bilər.

Patent hüququ obyektinin sonuncu növünü sənaye nümunəsi təşkil edir. Əqli mülkiyyət obyektlərindən biri olan sənaye nümunəsi iki əsas cəhəti özündə ehtiva edir. Birincisi, təklif olunan məmulatın (bina, avtomobil, paltaryuyan, tekstil və s.) xarici görünüşündən ibarətdir. “Xarici görkəm məmulatın istehlak keyfiyyətini yüksəltməyin, onun bazarda rəqabət qabiliyyətini artırmağın və istehlakçılara uğurla satılmasının vacib şərtlərindən biridir” [Сепреев, А., 2000]. Bu səbədən, təkcə məhsulun keyfiyyət göstəriciləri deyil, habelə, xarici görünüşə görə də istehlakçıların tələbatlarına uyğun istehsalı zəruridir.

Sənaye nümunəsinin ikinci əlaməti isə dizayn fəaliyyəti ilə bağlı olmasıdır. “Dizayn (ingiliscə “design” – xətt çəkmək, cizmaq, layihə düzəltmək, layihə hazırlamaq və s.) geniş anlayışdır. Dizayn dedikdə, öncə, müəlliflik hüququ ilə qorunan incəsənət əsəri başa düşülür” [Rüstəmov, Ə. (2004). Patentlər və əmtəə nişanları: tərtibi, mühafizəsi, axtarışı]. Digər tərəfdən, o, patent hüququ obyektini kimi də işlədilir. Çünki, dizayn insanın intellektual yaradıcılığının məhsulu olub, estetika baxımından məmulatın yeni layihəsini hazırlamaqdır.

Süni intellekt məmulatların dizaynının daha effektiv və innovativ olmasına imkan verir. Mühəndislər və dizaynerlər, maşın öyrənmə alqoritmləri vasitəsilə daha yaxşı aerodinamika, enerji səmərəliliyi və təhlükəsizlik tədbirləri üçün optimal prosesləri həyata keçirə bilirlər. Məsələn, süni intellekt istehsal prosesində və ya sınaqlarda daha az material sərf edən yeni avtomobil komponentlərinin dizayn edilməsini təmin edir. Ümumiyyətlə, süni intellekt sənaye nümunələrinin yaradılması və qorunması sahəsində aşağıda sadalanan bir sıra imkanlar açır:

a) Dizaynın avtomatlaşdırılması – süni intellekt əsaslı alətlər məhsulların dizaynını avtomatik yarada, modelləşdirir və optimallaşdırır. Bu, dizaynerlərə daha innovativ və funksional məhsullar hazırlamaqda kömək edir.

b) Patent və hüquq mühafizəsi – süni intellekt sənaye nümunələrinin patentləşdirilməsi məqsədilə uyğun dizaynları analiz edir və unikal nümunələri müəyyənləşdirə bilər.

c) Məhsulun fərdiləşdirilməsi – süni intellekt istifadəçilərin seçimlərinə uyğun fərdi dizaynlar yarada bilər, bu da bazarda daha çox müştəri cəlb etməyə kömək edir.

d) İstehsalat effektivliyinin artırılması – 3D modelləşdirmə və maşın öyrənmə texnologiyaları ilə süni intellektin yeni sənaye nümunələrinin hazırlanmasını daha sürətli və az xərcli edir.

Sənaye nümunələri sahəsində süni intellektin daha da inkişaf etməsi ilə məhsul dizaynı və istehsalı sahəsində innovasiyalar sürətlənəcək. Müəssisələr süni intellektdən istifadə edərək bazarda çevik və yaradıcı həllər təqdim edə biləcəklər.

Süni intellekt və patent hüququ arasındakı münasibətlər son illərdə hüquq müstəvisində ciddi müzakirələrə səbəb olub. Xüsusilə, süni intellektin yaratdığı ixtiraların patentləşdirilməsi məsələsi ətrafında müxtəlif hüquqi və etik problemlər ortaya çıxır. Patent hüququ, adətən, insan ixtiraçıları nəzərdə tutaraq hazırlanıb. Bununla belə, süni intellektin (məsələn, maşın öyrənmə modelləri və generativ alqoritmlər) müstəqil şəkildə yeni texnologiyalar və ya innovativ həllər yaratması məsələsi gündəmə gəlib. Ənənəvi patent qanunvericiliyinə əsasən, ixtiraçı yalnız insan ola bilər. Lakin süni intellektin aktiv şəkildə yeni texnologiyalar yaratdığı hallarda bu qaydaların necə tətbiq olunacağı açıq sualdır. Məsələn, 2019-cu ildə Stefen Teyler tərəfindən yaradılan “**DABUS**” adlı süni intellekt sisteminin ixtiraçı kimi tanınması üçün ABŞ, Avropa və digər ölkələrdə patent almaq məqsədilə iddia qaldırılıb. Lakin bu müraciətlər əksər ölkələrdə rədd edilib.

Belə bir sual meydana çıxır ki, süni intellektin yaratdığı ixtiralar üçün patent hüququnun süni intellekt sahibinə (məsələn, proqramçısı və ya şirkəti) keçməsi mümkündürmü? Cavab olaraq vurğulayaq ki, hazırkı qanunvericilikdə, adətən, patent hüquqları insan və ya təşkilatlara aid edilir, lakin süni intellektin təsiri ilə yaranan ixtiralarda ictimai münasibətlərin necə tənzimlənməyəyi hələ də mübahisəlidir. Bu istiqamətdə **beynəlxalq yanaşmalar və qanunvericilik isə belədir ki, məsələn, ABŞ Patent və Ticarət Markaları İdarəsi, Avropa Patent İdarəsi və Böyük Britaniya Patent Ofisi** süni intellektin ixtiraçı kimi tanınmasına icazə verməyib. Çin və Avstraliya hökumətləri isə bu məsələyə daha açıq yanaşırlar və bəzi hallarda süni intellektin yaratdığı yeniliklərin patent hüquqları sahibinə aid edilə biləcəyini müzakirə edirlər.

Nəticə olaraq belə bir qənaətə gəlirik ki, patent hüququ sahəsində süni intellektin rolunun gələcəkdə daha əhəmiyyətli olacağı şübhə doğurmur. Hazırda qanunvericilik süni intellektin müstəqil ixtiraçı kimi tanınmasını dəstəkləməsə də, texnologiyanın inkişafı ilə bu yanaşmaların dəyişəcəyi istisna edilmir. Yeni hüquqi çərçivələrin yaradılması və beynəlxalq razılaşmaların əldə olunması bu sahənin inkişafı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edəcəkdir. Alternativ hüquqi mexanizmlər kimi, məsələn, patent hüququ yerinə, müəllif hüquqları və ya digər intellektual mülkiyyət mexanizmlərinin tətbiqi mümkün olacaqdır. İnanırıq ki, bu istiqamətdə yeni hüquqi tənzimləmə mexanizmlərinin hazırlanması məqsədilə aparılan beynəlxalq müzakirələr tezliklə öz müsbət nəticəsini təqdim edəcəkdir. Bütün bunlar, həm texnoloji inkişafı, həm də global iqtisadiyyatın yeni dövrünü formalaşdıracaqdır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Allahverdiyev, S. (2009). Azərbaycan Respublikasının mülki hüquq kursu. IV cild. II nəşr: dərslik. Bakı: Digesta.
2. İmanov, K. (2018). Azərbaycanda əqli mülkiyyət hüquqlarının təminatının təkmilləşdirilməsi zərurəti. Bakı.
3. “Patent haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (1997). URL: <http://www.e-qanun.az/framework/3934> (Müraciət tarixi: 09.03.2025).
4. Rüstəmov, Ə. (2004). Patentlər və əmtəə nişanları: tərtibi, mühafizəsi, axtarışı. Bakı: Mars-print.
5. Сергеев А.П., П.Б.МЭГТС. (2000). Интеллектуальная собственность. – М.: Юристъ.